

ד"ר דוד שערי

"הנוער הציוני" במחנות הגירוש בקפריסין¹

מחנות הגירוש של המעפילים בקפריסין נפתחו ב-13 באוגוסט 1946 וב-10 בפברואר 1949 סגר מאחוריו אחרון המעפילים את שערי מחנה 65 וחתם בכך את תולדות אלה. לפי הדיווחים של מפקדי הספינות הושטו בכל 39 הספינות שמעפיליהן גורשו לקפריסין – 52.224 מעפילים. 35% מבין המעפילים במחנות קפריסין היו מאנשי שארית הפליטה מפולין; 45% מהם באו מקרב יהדות רומניה, אשר חמקה, ברובה, מגורל ההשמדה; 7% היו מיוצאי הונגריה (יוצאי טרנסילבניה כלולים בסיכום הזה בין יוצאי רומניה, למרות ששפת דיבורם הייתה הונגרית): 3% באו מצפון-אמריקה בספינות "שיבת ציון" ו"יהודה הלוי" וזימנו הודות לכך פגישה ראשונה של יהודים ממזרח-אירופה עם שבט זה של היהדות ו-2% האחרונים באו מבולגריה בספינה "בונים ולוחמים".

על אף התנאים החיצוניים הקשים, כגון: הדיור באהלים מתעופפים ברוח או בצריפי פח לוחטים בשמש קיצית ומעבירי צינה בחורף, ה"פרודוקטים" של מזון, המדודים והחד-גוניים ובלתי מתאימים להרגלי המזון של המעפילים, הצפיפות והיעדר כל פרטיות, הבטלה מאונס, והחמור מכל – המעצר בינות לגדרי תייל ומגדלי שמירה – למרות כל זאת רחשו סאנו מחנות המעפילים בקפריסין, במשך 30 חודשי קיומם, פעילויות והתרחשויות והתקמה בהם מסכת חיים סוריאליסטית מיוחדת במינה שהולידה שתי אימרות שהילכו במחנות: "חירות בתוך עבדות", ו"קפריסין היא גם כן ארץ ישראל"².

בסקירה זו לא אעסוק בהיבטים הכלליים, המדיניים והחברתיים של פרשת מחנות קפריסין. לצורך התמצאות בסקירתנו על תנועת "הנוער הציוני" במחנות קפריסין אחלק את תולדות מחנות אלה לארבע "תקופות":

ראשונה: אוגוסט, 1946 – דצמבר 1946 – ראשית התארגנות המעפילים ב"מחנות הקיץ" שבקראולוס, שאוכלוסייתן מגיעה ל-10,000;

שניה: ינואר 1947 – דצמבר 1947 – פתיחת גוש מחנות נוסף, הם "מחנות החורף" בדהקליה – קסילוטימבו, מיסודם והפיכתם ל"מטרופולין" של כלל המחנות; האוכלוסיה של המחנות, ברובה מאנשי "שארית הפליטה", מפולין, צעירים ורובם ערירים, בודדים ששרדו ממשפחות ענפות, מגיעה, בתקופה זו, בשיאה, ל-18,000;

שלישית: ינואר 1948 – יולי 1948 – בואם של 15,000 המעפילים מרומניה בסולם גילים רחב, משפחות שלמות ובמיגון מקצועי והשכלתי,

ב"עצמאות" ו"קיבוץ גלויות" ("הפאנים") מעלה את אוכלוסיית המחנות, בשיאה, ל-29,000 ומשנה את אופיים הסוציולוגי. ורביעית: יולי 1948 – ינואר 1949 – "בשבי", 10,000 מעפילים, כולם צעירים, ורובם הגדול גברים, אשר גם לאחר עלייתם של הנשים, הישישים והילדים ה"בלתי לוחמים" ועל אף הקמת המדינה ב-15 במאי 1948, נותרו במחנות וחשו שהם מוחזקים כמעין "שבי", וזאת בטרם הגיעו לכלל לחימה כלשהי.

"איש על מחנהו ועל דגלו"

החיים במחנות המעפילים בקפריסין היו חשוקים בחישוקים תנועתיים כוללים. כל החיים הפנימיים במחנות התנהלו באמצעות התנועות ועל פי מפתח תנועתי מדוקדק. הארגון התנועתי במחנות קפריסין היה מיבנה טוטאלי, היינו, הוא הקיף את כל תחומי החיים. עם כניסתו למחנות, נדרש המעפיל להצביע על התנועה אליה הוא משתייך או אליה הוא מבקש להיספח. מכאן והלאה דאגה "התנועה" לכל צרכיו: הוא גר בריכוז תנועתי, סעד במטבח תנועתי, קיבל תעסוקה על פי מפתח תנועתי, נהנה מפעולות התרבות של תנועתו, בחר את נציגיו במוסדות המנהלים של המחנות באמצעות התנועה. איש על מחנהו ועל דגלו. בעיני הסוקר האינדיבידואליסטן של שנות השבעים מעורר דפוס ארגוני זה, שקיבל במחנות קיום גרוטסקיים-קריקטורליים, תמיהה ורתיעה, אך בקונטקסט הטרגי של מיכלאה גדולה זו של אלפי מעפילים, מכל הגלויות ובסולם גילים רחב, היה זה הסדר יעיל ביותר להבטחת הסדר, המשמעת והמרות הציבורית. המסגרות התנועתיות היו גורם מכריע לכך שב-30 חודשי הקיום של המחנות היו אך התפרצויות בלתי-מבוקרות בודדות של מעפילים (החמורות שבהן היו המהומות שבין ה-5 ל-8 בספטמבר 1948, כאשר "ההמון" נטל את החוק לידי ורחיק מהמחנות את אנשי ה"ג'וינט" ואת שליחי התנועות), ולא היו אלא פניות בודדות להגירה לארצות אחרות מחוץ לארץ-ישראל. באמצעות המיסגרות התנועתיות-מפלגתיות קוימה פעילות תרבותית ענפה, אורגנו בתי-מלאכה לתעסוקה ושכבה ניכרת של "פעילים" הועסקה בהתרוצצויות, בפעילויות שונות, בישיבות, ונמנעה מהם בטלה וניוון. דפוס ארגוני-תנועתי זה, שהיה בו, כלי צל של ספק, גם משום כפייה מצפונית לא היה מתקבל על דעת המעפילים לולא הדגם של הישוב העברי בארץ, אשר גם בו היוו המסגרות התנועתיות-מפלגתיות את חוט השדרה לכל התארגנות ציבורית ולפעולות "קונסטרוקטיביות", לפי לשון אותם ימים, בתחומי השיכון, חלוקת העבודה, הספורט והחינוך.

המפה הפוליטית-מפלגתית בחברת המעפילים של מחנות קפריסין הושפעה משני גורמים:

א. ההתערות של התנועות השונות בקרב "שארית הפליטה" של יהודי פולין והונגריה ובקרב יהודי רומניה.

ב. פעולתם והשפעתם של שליחי התנועות במחנות קפריסין עצמם.

גם במחנות קפריסין קוימה הגמוניה של תנועות "ארץ-ישראל העובדת", אך המפה הפוליטית במחנות קפריסין לא הייתה זהה עם זו של הישוב העברי בארץ. להלן שני לוחות סטטיסטיים על ההשתייכות התנועתית-מפלגתית של מעפילי קפריסין, בשתי תקופות שונות: האחת, בסוף אוקטובר 1947, לפני בוא אניות המעפילים הגדולות מרומניה ("הפאנים"), והשנייה במאי 1948, אחרי בוא ההעפלה ההמונית מרומניה:

לוח 1: ההתפלגות המפלגתית של מעפילי מחנות הגירוש בקפריסין

ב-20.10.47³

מחנות	השוח"צ	דרור	מפא"י	פח"ח	עובד ציוני	מזרחי	אגודה	בית"ר	סך הכל
קיץ	300	346	820	-	446	754	238	329	4,341
חורף	1,401	1,732	2,023	338	1,615	1,120	579	1,097	10,018
מחנה 70	568	300	832	-	502	523	268	273	3,266
סך הכל	2,269	2,378	3,675	338	2,563	2,397	1,085	1,699	17,625
ב-%	12.9%	13.5%	20.9%	1.9%	14.5%	13.6%	6.2%	9.6%	100%

לוח 2: ההתפלגות המפלגתית במחנות החורף – מאי 1948

מפא"י	2,266	23%
אחדות העבודה	1,727	18%
השומר הצעיר	1,543	15.5%
העובד הציוני	1,425	14.5%
מזרחי	1,045	10%
הצה"ר	850	8.5%
אגודת ישראל	764	8.5%
פח"ח	263	3%
בסך הכל	9,883	100%

ניתן לערוך סיכום ממוצע של ההשתייכות הפוליטית-מפלגתית במחנות המעפילים בקפריסין: בראש צעדו המסגרות המאוחדות במפלגת הפועלים

המאוחדת (מפ"ם) של הקיבוץ המאוחד – לאחדות העבודה והשומר הצעיר (עם ממוצע של 28%), וזאת, הודות לחלקן הרב של תנועות אלה במיבצעי השליחות ובארגון ההעפלה שלאחר המלחמה. (המיזוג של שתי תנועות אלה במפ"ם היה רופף ביותר במחנות קפריסין); רק אחריהן באו השורות האמורפיות של מפלגת פועלי ארץ-ישראל, היא מפא"י (23%). בית"ר והצה"ר, המבודדים והמתבודדים, שהיחסים עמם היו מתוחים ומלווי התנגשויות, המחנה שלהם היה מצומק יותר (בממוצע כ-11%) מאשר אחיזתם בישוב. הדתיים (הפועל המזרחי ופועלי אגו"י), מקומם במחנות קפריסין היה צנוע יותר (ביחד כ-17%) מאשר מקומם בישוב, ובודאי שהוא לא שיקף את מעמדם בקהילות היהודיות במזרח-אירופה. לעומת זאת תפס העובד-הציוני הכללי מקום מכובד ביותר. על המפה התנועתית-מפלגתית במחנות קפריסין (בממוצע 13%, ובין יוצאי רומניה כ-16%), הרחק מעבר לאחוזו בבחירות השונות שהתקיימו בארץ (כ-3%). למעשה נכללו ב"העובד הציוני" גם הציונים הכלליים שנעדרו מהמפה הפוליטית המוכרת של מחנות קפריסין.

"קיבוצים" ו"בודדים"

בסוציוגרם (מפה חברתית) של חברת המעפילים בקפריסין שמור לפלוגות הקיבוציות של כל התנועות מקום של יוקרה. הפלוגות הקיבוציות, שריכוזן בכל תולדות המחנות כ-8,500 מעפילים, היינו כ-17% מכלל אוכלוסיית המעפילים, וביחד עם קבוצות עלית הנוער, שמנו כ-7,000, כ-27% מכלל האוכלוסיה, הוצגו על ידי כולם כקבוצות יוקרה, והן זכו במירב העזרה והטיפוח. הפלוגות הקיבוציות היוו אמנם קבוצות מועדפות, אך לא מוקדי-שלטון, כי חברי פלוגות אלה, צעירים ברובם, לא נהו אחרי עסקנות ציבורית, נטו להסתגרות לצורך "גיבוש" פנימי, ולא העריכו יתר על המידה את חבריהם שהתמסרו לעסקנות "חוץ". בחדשים הראשונים היוו הפלוגות הקיבוציות את הרוב במחנות קפריסין. היו אלה מסגרות חברתיות רופפות, שהתהוותן באה ממצוקות הזמן: הנדידה בצוותא בדרכי הבריחה, בהנהגת ה"מדריך", הפטרנליסטי והסמכותי ("אומניבוס-קיבוצים"), היתרונות של המטבח המשותף במחנות ("קעסעל-קיבוצים"). אולם הנאות פרגמטיות-תועלתיות אלה לא עמדו במבחן המים העומדים, רכי העובש, של החיים הסטאטיים בין גדרות התיל. ככל שארכו ימי קיומם של המחנות, הלך והתרחב תהליך מואץ של נשירה והתפוררות של פלוגות "קיבוציות" אלה, ביחוד מקרב אנשי שארית הפליטה מפולין. לא ייפלא שהיכול ההתישבותי של גרעינים קיבוציים אלה בארץ הוא דל ביותר והוא מתייחס בעיקר לגרעינים החלוציים שעלו מרומניה. יהודי רומניה חמקו, ברובם, מזל, מגורל השואה, ואחרי המלחמה קמו שם תנועות נוער

חלוציות שתום הנעורים היה טבוע בהן. מבין 77 שליחים מוכרים של התנועות החלוציות שפעלו לסירוגין, במחנות קפריסין, היו 69 חברי משקים קיבוציים, שהתמסרו כמעט-כל-כולם לטיפוח גרעינים קיבוציים, אך הם לא יכולו לעצור בעד תהליך ההתפוררות והנשירה, בתחילה הציבו מחנות קפריסין שיא בהשפעה הציבורית ובמעמד היוקרה של התנועות הקיבוציות, אך כעבור זמן קצר למדי החלה הידרדרות תלולה במעמד זה, ולא רק בשל הנשירה וההתפוררות שפקדה גרעינים קיבוציים רבים, כי אם גם בהשפעת המלחמה בארץ, שהעמידה קדימויות אחרות להערכה הציבורית. לעומת חברי הפלוגות הקיבוציות, היו "הבודדים" רוב מנינם של המעפילים, שלא שייכו עצמם מראש לגרעינים הקיבוציים או שנשרו מתוכם והם עזובים לנפשם, חיים בהזיות העבר ואכולים חרדות בקשר לעתיד. סקר פסיכולוגי יחיד שבוצע בחדשים יולי-ספטמבר 1947 על ידי קבוצת מחקר פסיכיאטרית, בראשותו של ד"ר פאול פרידמן מארצות הברית, קבע שרובם של המעפילים שהפגינו דכאון ומצבי חרדה באו מקרב ה"בודדים"; "קו משותף לכל המופנים, אשר רובם לא השתייכו לקיבוצים או שעזבו מסגרות אלה עם הגיעם לקפריסין: הרגשת נטישה, אפתיה וחוסר תקווה. הם נטו לביקורתיות ולהתרגזות יתירה. יש שטענו שרוממו ולא הוכנו לתנאים הקשים בקפריסין"⁴. שליחי התנועות הקיבוציות, שעתם לא הייתה פנויה להם. נעשו אך נסיונות בודדים, מטעם תנועת המושבים, הפועל המזרחי, וביחוד העובד הציוני, לארגן מסגרות, התישבותיות ואחרות, בשביל "בודדים" אלה. פעם, בראשיתם של המחנות, העלה ד"ר ג. יוספטל הצעה לשגר לקפריסין שליחים כלליים שיטפלו במעפילים שלא על פי המפתח התנועתי, מעין עובדים קהילתיים למחנות. דבר לא יצא מהצעה זו והיא לא הועלתה יותר. הזנחת "הבודדים", זה הרוב המוחץ של המעפילים, שאיכלסו בהגיעם לארץ, את השכונות הנטושות של יפו, חיפה, רמלה, לוד, טבריה, צפת, יבנה, ללא כל הכנה והדרכה מוקדמת, נרשמת כמחדל חמור של המוסדות ושל השליחים, שפעלו לפי דפוסי פעולה אשר תאמו ישוב סלקטיבי-אליטיסטי, ולא ידעו להסתגל מבעוד מועד לעליה הגדולה הבלתי-סלקטיבית, שמעפילי מחנות קפריסין היו מבשריה.

ואחרון-אחרון: עם כ-350 הארצישראליים שעבדו, לסירוגין, במחנות קפריסין, רובם בשירותי הסעד של ה"ג'וינט", רופאים, אחיות, מטפלות, מורים, נמנו 77 שליחי התנועות החלוציות. שליחים אלה לא היוו משלחת רשמית של הסוכנות היהודית, שסירבה, מטעמים מריניים, "להכיר" במחנות קפריסין, והם היו חסרים, להלכה, כל מעמד רשמי-פורמלי בתוך המחנות. בפעם הראשונה בתולדות העליה לארץ-ישראל לא הייתה לשליחי הארץ השפעה אפילו על סדרי העליה ועל הרכבת רשימות העולים שנקבעו לפי העקרון המקודש: ראשון נכנס, ראשון יוצא. מוסדות

המעפילים התנהלו באורח אבטונומי, והם הקפידו על מעמד אבטונומי זה, הן כלפי השלטונות הבריטיים והן כלפי שליחי הארץ ועובדי הג'וינט. על אף חוסר הסמכות הפורמלית והיעדר דמויות חאריזמטיות ביניהם, הייתה לשליחי התנועות השפעה מכרעת בהכוונת פעולתם של ועדי המעפילים, וזאת דרך הצנורות התנועתיים, בהם הייתה סמכותו של השליח בלתי-מעוררת. בנין-העל של שליחי התנועות קיים מערכת הדרכה סמכותית סמויה, שלא הייתה מעוגנת בשום הסדר פורמלי, אך היא הבטיחה באופן יעיל את המשמעת והמרות הציבורית. היה זה מיכניזם מורכב, בלתי-מובנה מבחינת הכפיפות ההיררכית, שפעל לא על פי תיכנון מרכזי, כי אם בדרך של הסמכות והבנות בלתי-פורמליות, בדומה למיכניזם המינהלי שהינחה את הישוב הטרומ-מדינתי, ובהשפעתו.

תהיות בראשית – ב"מחנות הקיץ"

ב-18.8.46, עם גירוש מעפילי הספינות "כתריאל יפה" ו"כ"ג יורדי הסירה", שהפליגו מ-בוקה דה-מיגארה בדרום איטליה, הורדו למחנות קפריסין החברים הראשונים של "הנוער הציוני". חברים אלה שוכנו באהלים במחנות 55 ו-60 של גוש מחנות אהלים שהוקם ליד הכפר קראולוס, לאורך חוף הים התיכון, 3-4 ק"מ מעיר הנמל הראשית של קפריסין, פמגוסטה. חברי "הנוער הציוני", רובם אנשי שארית הפליטה מפולין וחלקם מהונגריה ומרומניה, התרכזו בפלוגות הבאות: "מעפילים-וארשה", בהדרכתם של זאב גולדשמידט ושלמה בוסל (53 חברים מיוצאי פולין), "מתנסים", בהדרכתו של פריצי בטלהיים (כ-50 חברים מיוצאי הונגריה), "א. ברדיצ"ב" (כ-40 חברים יוצאי רומניה), היו אלה פלוגות בלתי מגובשות, שעשו דרך נדודים ארוכה עד קפריסין: 6 חדשים ארכה דרכה של פלוגת "מעפילים" מוארשה ועד קפריסין: כבר בספטמבר 1946 התקיים הכנס הראשון של חברי "הנוער הציוני" בקפריסין, וב-25.9.46 הוצאה, בכתב-יד, החוברת "המעפיל", כתובה רובה עברית, בטאון ראשון של קיבוצי "איחוד הנוער הציוני" בקפריסין.

ברם, רק עם בוא מעפילי הספינה "ברכה פולד", בסוף אוקטובר 1946, שחברי "הנוער-ציוני" היוו בה את הגרעין המלוכד, הונח היסוד המאורגן לתנועת "הנוער הציוני" בגירוש קפריסין. עם מעפילי ספינה זו נימנו אחדים מפעילי התנועה וראשיה בריכוזי העקורים באיטליה: אריה הסנברג – בן טוב, אריה רוזנשטוק – ורדי, מילו דראך, ברוך דויטש. הפלוגה התנועתית הגדולה ביותר על ספינה זו הייתה פלוגת "איחוד" (כ-124 חברים מפולין, בהדרכתו של אריה הסנברג), אך כעבור זמן לא רב התברר שאין זו פלוגה בעלת חיות קיבוצית. החבורה נתפוררה

ובפלוגה נותרו אך כ-25 חברים. כן הגיעו עם מעפילי ספינה זו כ-10 מוותיקי התנועה ברומניה, שהשתייכו לגרעין הוותיק של קבוצת "במאבק" בארץ, וכן חבורה גדולה, כ-50 חברים מפולין, ששמרו על קשרים עם קבוצת "ניצנים" בארץ. הפלוגה המלוכדת ביותר מבחינה חברתית-קיבוצית ובעלת דמות מקורית הייתה פלוגת "להגשמה" בהדרכתו של דיצ'י (ברוך) דויטש (ובה כ-45 חברים), פלוגת חלוץ של שתי "פלוגות" נוספות אשר עברו אף הן, מאוחר יותר את מבחן מחנות הגירוש בקפריסין. פעילי פלוגה זו עזו הייתה החלטתם לבנות בארץ ישוב קיבוצי בעל דפוסי חיים מקודרים. בראשית נובמבר 1946, עם מעפילי הספינה "לאטרון" הורדו למחנות קפריסין חברי הפלוגה הראשונה של "א. ברדיצ'ב" (כ-40 חברים מיוצאי פולין) שקנתה לה שם בעת ישיבתה במחנות העקורים בגרייפנברג שבגרמניה, בהתנגדותה לטשטוש דמותה התנועתית, במסווה של "נוח"ם" (נוער חלוצי מאוחד), ששליחי מפא"י ביקשו להכניס תחת כנפיו את כל התנועות. עם פלוגה ראשונה זו הגיע מיכאל גלכטרונק, מלוחמי המחתרת החלוצית בפולין ובליטא. פלוגה שניה של קיבוץ זה, בריכוזו של חיים מרוקו-מרום, נמצאה עדיין בגרמניה וחיכתה להזדמנות שלה לעליה. עם בואם של גרעינים אלה, נקבעו הדפוסים הארגוניים של תנועת "הנוער הציוני" בגירוש קפריסין ונבחרה ההנהגה הראשית הראשונה, בהרכב דלקמן: אריה רוזנשטוק – ורדי – מזכיר, אריה הסנברג – בן-טוב – ארגון, אריה בולוכוביץ – תרבות, מילו דרך-גרעינים, שלמה כוסל – העובד הציוני.

ב-1 בדצמבר 1946 הובאו למחנות קפריסין 3,845 מעפילי "כנסת ישראל", רובם ככולם מרומניה, ובהם כ-700 מעפילים שהיו רשומים כחברי "הנוער הציוני" ו"העובד-הציוני", היינו כ-18% מכלל מעפילי אניה זו. ברומניה שלאחר ימי המלחמה הייתה ל"הנוער הציוני" אחיזה חזקה ביותר מקרב בני הנוער היהודי. עם מעפילי אניה זו נמצאו גם שני חברי ההנהגה הראשית של התנועה ברומניה, שנשאו על שכמם את האחריות המירבית לתנועה בשנות המבחן החמורות של המחתרת בתקופת המלחמה והינחוו אותה בהתארגנותה, ההמונית, עת הפציע השלום, והם: ברל שיבר ואיצ'ו (יצחק) הרציג-ארצי. עם 700 חברי "העובד הציוני" נמנו 296 חברי "הנוער הציוני" ובראשם בלטו: הפלוגה השניה של "להגשמה" – 45 חברים ו-41 ילדים של בית הילדים מוואטרה-דורנה, בהדרכתו של המחנך הותיק אברהם הרמלין. פלוגות נוספות שהגיעו באניה זו: "תקות-העם" (פלוגה בלתי מלוכדת מיוצאי הונגריה) "כיריה (מיוצאי רומניה)", "א. ברדיצ'ב" (מחוות ההכשרה בלוגוז', רומניה).

במחנות קפריסין החלו כבר אז לפעול השליחים הראשונים של התנועות החלוציות, אך השליח הראשון של "הנוער הציוני", אבנר קלארר – זכאי, איש תל-יצחק, הגיע

לקפריסין דק באביב 1947. לקראת סוף 1946 כבר התרכזו במחנות אלה גדעין מכובד של פעילים מוותיקי התנועה ופעיליה בשנות המלחמה, שלא פידקו מעליהם את עול האחריות התנועתית גם בתלאות ההעפלה לישראל והם הפיחו חיים תנועתיים באהלי "מחנות הקיץ" של קראולוס, עם בוא מעפילי "פנסת ישראל" נקבעה הנהגה ראשית ארעית חדשה, בהרכב החברים: אדיה הסנברג – בן-טוב, אדיה רוזנשטוק – ורדי, איצ'ו (יצחק) הרציג – ארצי, ברל שיבר, מיכאל גלברונק וציקו אברמוביץ. הנהגה זו ניגשה להכנות יסודיות ל"יום החלוץ" הראשון של "הנוער הציוני" בקפריסין. בנוסף לבעיות ההתארגנות הסידוריים בינות לגדדי התייל, בתנאים הקשים שהוכתבו על ידי שלטונות המעצר הבריטיים, נדרשה הנהגת "הנוער הציוני" הארעית להתמודד עם בעיות תנועתיות-קיומיות, כגון: המיפגש שבין חברי התנועה מפולין, דומניה והונגריה, ומעל לכל – ההתמודדות עם המשמעות של המסגרת הקיבוצית, אשר שימשה לחברים רבים דק "אומניבוס" אשר הקל על תלאות הנדודים. לקראת "יום החלוץ" התנהלו בכל הפלוגות בירורים יסודיים, תנועתיים וקיבוציים ונערך מיפקד שבסיומו דיווח מזכיר התנועה, אדיה רוזנשטוק, במכתבו מיום 13.1.47 למזכירות העליונה בארץ, על 450 חברי "הנוער הציוני" במחנות קפריסין "השואפים לחיי קבוצה", וזאת מכלל 8,000 המעפילים, בודדים וחברי קיבוצים, במחנות הקיץ. ביום א', 19 בינואר 1948 נפתח "יום החלוץ" של התנועה באהלי מחנות הגירוש ודיוניו נמשכו 3 ימים רצופים. שלשה נושאים עיקריים עמדו במרכז הדיונים הלוהטים של "יום החלוץ": ההגשמה החלוצית-הקיבוצית, ההזדהות התנועתית של כל חברי הגרעינים ושם התנועה. היו אלה דיונים יסודיים ומפורטים, שכדוגמתם שוב לא נעדכו במשך 30 חדשי הקיום של המחנות. פעילי "הנוער הציוני" וחברי הגרעינים הקיבוציים המלוכדים לא השלימו עם ערבוב התחומים שבין "הנוער הציוני" ו"העובד הציוני". לקראת "יום החלוץ" פרשו חברים לא מועטים מהפלוגות הקיבוציות, ששימשו להם אך אכסניה זמנית להקלת תלאות הזדך. היה זה, לפי לשון הימים, "קריסטאלי-זירונגס-פראצעס" (תהליך גיבוש ובידוד), שהשאיר צלקות עמוקות בהרבה פלוגות קיבוציות בכל תולדות מחנות קפריסין. ב"יום החלוץ" נתקבלה החלטה המחייבת את העקרונות של חיי שיתוף מלא בקבוצות. כן נתקבלה החלטה מחייבת בשאלת הזיקה התנועתית-רעיונית של חברי הפלוגות הקיבוציות, וזאת בעקבות התהיות והמבוכה שהופצו בריכוזי מחנות העקורים. בשאלת שם התנועה ("איחוד הנוער הציוני" או "איחוד הנוער הציוני ועקיבא") שהטרידה את התנועה בפולין לאחד המלחמה, נתבקשה המזכירות העליונה בארץ להכריע. ב"יום החלוץ" נבחרה גם הנהגה חדשה בהרכב החברים: רוזנשטוק – מזכירות, ברל שיבר – עניני חוץ, א. הרציג, א. הסנברג – תרבות; אידגון: דחל אברמוביץ, א. הסנברג, מיכאל

גלבטרונוק, צבי איצקוביץ, העובד הציוני – מיכאל גלבטרונוק, כפר הנוער – ברל שיבר. כן הוחלט לנקוט ביוזמה להקמת הסתדרות ציונית שתשמש מסגרת-גג לכל הארגונים הציוניים במחנות קפריסין, אך יוזמה זו לא נשאה פרי ומסגרת זו לא הוקמה בכל תקופת הקיום של המחנות. אופיינית למעמדה של התנועה הייתה ההחלטה שלא להעביר ל"כפר הנוער", שנפתח בחסותה של עליית הנוער, בפברואר 1947, בגוש המחנות החדש שהוקם ליד כפר קסילוטימבו-דהקליה, את חניכי בית הילדים שבהדרכתו של אברהם הרמלין. היה בהחלטה זו ביטוי לרצון להתכנסות פנימית ולחדנות של תנועת מיעוט מפני התכוללות בלחץ הרוב "השמאלי". קבוצה זו של 41 חניכים, שכונתה "חושלי עתידות", טופחה במסירות ובאהבה, זכתה להערכה כללית בליכודה הפנימי ועמדה יפה במבחן הויתור על תנאי הלימוד והחינוך הנוחים ביותר ב"כפר הנוער" הכללי. עם עלייתה, נקלטה קבוצת נוער זו במוסד החינוכי במגדיאל.

במקביל להתלכדות פנימית זו, זכו ראשי "הנוער הציוני" גם להערכה ולעמדות מרכזיות בהנהלה הפנימית של המחנות: ברל שיבר נבחר כמרכז כללי ונציג מחנות הקיץ כלפי השלטונות הבריטיים, ואילו יצחק הרציג נבחר למרכז ועדת העליה, היא הועדה הרגישה ביותר, שלנציגיה נדרש אימון בלתי מסוייג מצד כלל המעפילים. הייתה זו הפעם היחידה בתולדות מחנות קפריסין שנציג "הנוער הציוני" שמש מרכז כללי של המחנות. כן יזם יצחק הרציג מפעלי תרבות והשכלה במחנות ואלה זכו להד ולהערכה רחבה: א. "האוניברסיטה העממית", שבמסגרתה הושמעו הרצאות מתחומי ההשכלה, היהודית והכללית, נפתחה ב-22 בדצמבר 1946, בנוכחותו ובעידודו של השליח זאב צ'ירנאבסקי, הוא המשורר א. זאב, קצין החינוך הראשי של צה"ל. ב. "אוניברסיטה" זו האזינו מדי יום-ביומו מאות מעפילים להרצאות בתחומים השונים; כ. בולטין יומי, שנכתב תחילה בכתב-יד, בעברית, יידיש, רומנית והונגרית. בולטין זה ניזון מהחדשות שפורסמו בעתון המקומי בשפה האנגלית "סייפרוס מייל" ומעתוני הארץ שהגיעו למחנות כאיחור ניכר (מקלט רדיו טרם הוחדר למחנות). כעבור זמן, החל גם "השומר הצעיר" להוציא בולטין יומי שלו. רק במרס 1947 נטלו על עצמן המזכירות המשותפות של המחנות את המשימה ל"שדר" את חדשות היום ב"רם-קול". עתון יומי כללי החל להופיע במחנות, רק בחדשים האחרונים לקיומם: ב-21 באוקטובר 1948 הופיע הגליון הראשון של "שורות", בעריכת "שורות המגינים", היא "ההגנה" במחנות קפריסין, שהתמיד בהופעתו היומית, ב-50 גליונות, עד ליום סגירת המחנות.

זרם ספינות המעפילים הלך וגבר, והמיכסה של 750 רשיונות לחודש שהחלה להיות מוקצבת למעפילי מחנות קפריסין החל מחודש דצמבר 1946 לא הספיקה לרוקן את מחנות הקיץ, שהיו צרים מהכיל את מעפילי הספינות החדשות.

ב"מטרופולין" של "מחנות החורף"

בדצמבר 1946 פתחו השלטונות הבריטיים גוש מחנות חדש בקסילוטימבו-דה קליה, במרחק של 40 ק"מ מקראולוס. המעפילים שהוכנסו למחנות אלה שוכנו בצריפי פח, אשר אף כי היו לוחטים בשמש והעביר את הצינה בחורף, היה בהם שיפור לעומת האוהלים המתעופפים ברוח ב"מחנות הקיץ" בקראולוס. למחנות חדשים אלה (64-68), שכונו בפי המעפילים "מחנות חורף", הועברו התינוקות והוריהם (במחנה 64) וכן "כפר הנוער" שנפתח במחנה 65 על-ידי שליחי עליית הנוער ובו רוכזו כל קבוצות הנוער של כל התנועות, בהנהלה פדגוגית אחת, תוך שמירה על "האבטונומיה" התנועתית שלהן. במחנות אלה התמקמו במרוצת הזמן, המוסדות המרכזיים שפעלו במחנות וכן מרבית השליחים, והם הפכו מעין "מטרופולין" של כלל המחנות.

על אף העובדה שכל ספינות המעפילים שהפליגו לארץ אחרי פתיחת מחנות קפריסין, נתפסו (להוציא רק 4 ספינות קטנות: "עמירם" באוגוסט 1946, "עליה" בנובמבר 1947, "הפורצים" בדצמבר 1947 ו"אומות מאוחדות" בינואר 1948, שהצליחו להסתגן דרך טבעת המצור הבריטית ולפרוק את מטענן האנושי אל חופי הארץ) והמעפילים גורשו לקפריסין, נמשכה ללא הרף שרשרת ההעפלה: "לנגב", "המעפיל האלמוני", "חיים ארלוזורוב", "בן הכט" (ספינת מעפילים יחידה שאורגנה על-ידי חוגים "רביזיוניסטיים" של "הליגה למען ארץ-ישראל חופשית" של פיטר ברגסון), "שבתי לוזינסקי", "מולדת", "ת. הרצל", "שאר ישוב", "התקווה", "מורדי הגטאות", "יהודה הלוי" ו"שיבת ציון" (שתי ספינות אלה היו הראשונות שהביאו מעפילים מצפון-אפריקה), "י"ד חללי גשר א-זיו", "אף-על-פי-כן", "קדימה", "לא תפחידונו", "כ"ט בנובמבר". ספינות אלה הפליגו מנמלי יציאה באיטליה, צרפת וצפון אפריקה, ונוסעיהן, מאנשי שארית הפליטה מפולין ומיעוטם מהונגריה, היו מנוסים בצרות ובתלאות, נגרדים מזה שנים בדרכים: בשנות המלחמה – במחירת ביערות, במחבואים ובבונקרים, ומאז סיום המלחמה – בנדודים בשבילים המפותלים של הבריחה, במחנות העקורים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה ולבסוף – במסע התלאות של ההעפלה. פעם היו אלה צעירים רוגשים וסוערים, אך עם התלאות הם נהיו תכליתיים, "ריאליסטיים" ואף ציניים קמעא. סולם הגילים של המעפילים אלה, לא היה רחב. רובם ככולם בגילאי 17-35 וגם רקעם ההשכלתי הצנוע היה הומוגני.

בספינת "המעפיל האלמוני" הגיעו חברי "הנוער הציוני", הראשונים שהורדו במחנות החורף. הספינות שהביאו את הפלוגות הגדולות ביותר של "הנוער הציוני"

והוכנסו למחנות החורף, היו: "מולדת" (סוף מדס 1947) ו"תיאודור הרצל" (אפריל 1947). איתרע מזלם, שבהגיע תורם לעליה ממחנות קפריסין לפי המכסה החודשית של 750 רשיונות, שהחלה בדצמבר 1946 – הופסקה אז העליה לחלוטין, עקב הכרזת המדינה ופרוץ מלחמת העצמאות, ומעפילי ספינות אלה נשארו על כן במחנות עד לסגירתם בינואר-פברואר 1949 והגיעו על-ידי כך לשיא עגום של שהייה במחנות: 21-22 חודש! בספינה "מולדת" הגיעו הפלוגות: "התקוה", "מגדלור-פאנו" (גרעין זה התארגן בינואר 1946 בפאנו שבאיטליה וקיבל שם הכשרה לקדאת התיישבות ימית), "למרות הכל", הפלוגה הגדולה ביותר, בריכוזו של שמחה כהן, ו"לנגב". בספינה "ת. הרצל" הגיעה הפלוגה השנייה של "א. ברדיצ'ב" מגדייפנברג שבגרמניה, בריכוזו של חיים מרוקו-מרום. בשתי ספינות אלה הגיעו גם קבוצות הנוער "שודשים", "המגשים" ו"הפועל" מיוצאי הונגריה. באוניה "חיים ארלוזורוב" הגיעה קבוצת בנות מפולין, אשר הודות להינצלן בימי המלחמה בשוודיה והפלגתן מארץ זו, נודעו בכינויין "הבנות השוודיות". בספינה "התקוה" הגיעה הפלוגה ההונגרית "עבודה" ובספינה "אף-על-פי" – הפלוגה "בני חורין", רובם בגיל צעיר.

מאחר ש"כפר הנוער" הכללי, שנפתח בפברואר 1947 במחנה 65 בחסות עליית הנוער, הפך למציאות מדשימה, צורפו אליו גם חברות הנוער של "הנוער הציוני" והן הפכו בתוכו לגורם חשוב. ב-29.6.47 מנו קבוצות "הנוער הציוני" ב"כפר הנוער" 186 חניכים מכלל 1,775 חניכי ה"כפר" כולו, מהם 111 מהונגריה. על אלה יש להוסיף את קבוצת הנוער "חושלי עתידות", שנשארה במחנות הקיץ ולא צודפה ל"כפר הנוער". ילדים ובני נוער אלה עלו אחרי תקופה קצרה יחסית: חניכי "חושלי עתידות" מ"כנסת ישראל" עלו ביולי 1947 ונקלטו בארץ במוסד החינוכי במגדיאל, וחברי התנועות "ההונגריות" הועלו בנובמבר 1947 והניחו בארץ את היסוד לכפר הנוער החדש של "הנוער הציוני" שליד קבוצת כפר גליקסון, "אלוני יצחק", על שמו ולכבודו של המנהיג הישיש של יהדות פולין ושל הציונות הרדיקלית, יצחק גדינבוים. עד אז טרם שיגר "הנוער הציוני" שליח-מחנך מיוחד ל"כפר הנוער" ומנחם לנגד, איש כפר הנוער בן-שמן, חבר התנועה שיצא בשליחות כללית ל"כפר הנוער", שימש כתובת מדריכה ומנחה גם לקבוצות "הנוער הציוני". "כפר הנוער" שטופח במסירות ובאהבה אין קץ, ביקש לקיים עולם ילדות סודיאליסטי בין גדדי התיל. הוא זכה להערכה כללית בהיותו מפעל פדגוגי ייחודי הראוי לבחינה, לא דק בהקשר לתרומתו לחיי המעפילים, אלא בהישגיו החינוכיים הכלליים. דק בסתיו 1947 הגיע ל"כפר הנוער" השליח הראשון של "הנוער הציוני", יעקב כרוך מניצנים, במטרה להכין את חניכי התנועה לעליה. אף כי יעקב לא היה מחנך שאומנותו בכך, היתה

שליחותו הקצרה שנמשכה פחות משלושה חודשים, מלבבח מאוד. עם הידוק טבעת המצור מסביב למשק ניצנים, הוא חש הביתה כדי להצטרף למגיני המשק ומצא אח מוחו על משמרו במלחמה השחרור.

הגרעינים הקיבוציים שהגיעו מריכוזי העקורים במערב ובמרכז אירופה, לא היו מגובשים ובחלקם הגדול היו חישובים חכליתיים בלבד להקלה החלואות והקשיים בנדודים ובמחנות והם לא עמדו, כאמור, במבחן החיים הסטאטיים שבמחנות קפריסין. באביב 1947 הגיע למחנות אבנר קלארר-זכאי, מווחיקי קיבוץ חל-יצחק, כשליח ראשון של "הנוער הציוני" למחנות קפריסין. אבנר קלארר נהג בגישה קיבוצית אינטגרלית ויזם בכל הגרעינים והפלוגות, בירורים של "אויפקלערונגען" (הבהרות) של "קריסטאליזירונגען" (גיבוש) ושל "קאנסאלידירונגען" (ייצוב), לניסוח חד-משמעי על יחסם של חברי הפלוגות לאורח החיים השיחופי-קיבוצי ועל מגמת פניהם בארץ. גישה זו נתקבלה בביקורתיות מצד החברים שלא נטו להתחייב באופן חד-משמעי ולעומת זאת נחקבלה גישה זו בברכה על-ידי הגרעינים המגובשים, שביקשו להילחם ברוח הפרצים שנשכה ברבות מפלוגות "הנוער הציוני". אבנר קלארר שהה במחנות כמחצית שנה ואליו הצטרף לתקופה קצרה בלבד, משה מלמד, חבר ניצנים.

החנועה במחנות החורף נאלצה להחפח ולהחקיים במנוחק מהחברים במחנות הקיץ וכך גם הוקמו מוסדות חנועיים נפרדים במחנות הקיץ ובמחנות החורף. הנשירה מהפלוגות החלוציות של "הנוער הציוני", שהיו מרוכזות במחנות חורף, היחה לחזיון רגיל ביותר. אט-אט ניחנה לגליזציה לחוויית ה"בודד" והוקמה מסגרת לסניפי "העובד הציוני", אשר באופן הדרגתי עלו במספרם על הפלוגות הקיבוציות של "הנוער הציוני". לטיפול ב"בודדים" הרבים, הגיע מן הארץ מיכאל אורנשטיין, אליו הצטרף בדצמבר 1947, חיים הופנשטנדט-שמיר. שליחי "העובד הציוני" אלה, היו השליחים היחידים, להוסיף עליהם רק שלושה שליחי תנועה המושבים ושני שליחי פועלי אגודת ישראל אשר נחנו אח דעחם ואח טיפולם המיוחד ל"בודדים" הרבים, שהילכו במחנות כשהם עזובים ונטושים.

ב-21 באוקטובר 1947 נפחחה המועצה החמישיח של "הנוער הציוני" במחנות החורף. במועצה זו, בה טרם שותפו נציגי הפלוגות החדשות שהגיעו באוניות "מדינה יהודית" ו"גאולה" מרומניה, אשר שוכנו במחנה חדש – 70, שטרם חובר למחנות החורף "הוחקים", נבחרו: חיים מרוקו ("א. ברדיצ'ב"), יהודה קרייזלר ("בני חורין"), מאיר מישל ("למרוח הכל") וגרשון רוזנר (נציג "כפר הנוער"). ב-21 בדצמבר 1947 שונחה מזכירות זו והרכבה החדש נקבע כדלקמן: זיגמונד זליקוביץ – מרכז, שמחה כהן – חרבות, יוסף וסרציעה-ער-גבעון – עניינים כלכליים ושיכון, נחן שטיינברג – עורך ביטאון החנועה "מנגד" ("כי מנגד חראה

את הארץ ואליה לא תבוא") וגרשון רזנר. מזכירות זו, אף כי היה בה משום חיזוק מבחינת משקלה הציבורי, סימנה נסיגה מנקודת המבט של הנאמנות לערכי ההגשמה האישית. גם חברי "העובד הציוני" ה"בודדים" התארגנו בסניפים ובחדרו להם מוסדות וועדים. לוועד הפועל של "העובד הציוני" במחנות החורף נבחרו: נוסבוים, ברנדיס, קפלן. הנציג הבכיר ביותר של התנועה במוסדות הכלליים של המחנות היה שרגא מנזר, מעפיל "מולדת", שנבחר כמרכז ועדת העליה של מחנות החורף.

אט-אט התפתחה פעילות תנועתית סדירה – מסיבות עונג שבת, שיעורי עברית, כנסי פעילים – גם ב"מחנות החורף", אך זו היתה חסרה מוקדי ריכוז, בהיעדר מנהיגות וגרעינים קיבוציים מגובשים. ביטאון התנועה "מנגד" הופיע מדי חודש בחודשו, מאוגוסט 1947 ועד מרס 1948 (8 גיליונות), בעריכה קפדנית למדי, בעברית וביידיש, והוא שימש כביטאון לתנועה בכלל מחנות קפריסין.

אירועים מתסיסים במחנות היו שני הביקורים של מנהיג התנועה בארץ, משה קולודני-קול, סגן חבר הנהלת הסוכנות היהודית ויו"ר הוועד למען גולי קפריסין. בביקור הראשון במרס 1947, תרם משה קולודני להפסקת השביתה עליה הכריזו המעפילים בעקבות רצח המעפיל משה לארר בעת הפגנות נגד קיצוץ מיכסת העליה; בביקור השני, בנובמבר 1947, הצליח משה קולודני לשכנע את מוסדות המעפילים לקבל החלטת ויתור על מיכסה חודשית אחת לטובת מעפילי "יציאת אירופה תש"ז". החלטה נדיבה זו לא הוצאה לפועל עקב סירוב השלטונות הבריטיים לאשר כניסתם לארץ של מעפילי "יציאת אירופה". ביקורים אלה העלו את קרנה של התנועה, שהיתה מיוצגת בדלילות במשלחת של שליחי התנועות. בדצמבר 1947, עם בוא שתי אוניות המעפילים "מדינה יהודית" ו"גאולה", יצא לביקור קצר למחנות קפריסין, דוד צימנד, שהיה אהוד ביותר, מימי שליחותו בארץ זו מיד לאחר המלחמה, על חברי התנועה מרומניה.

ההעפלה ההמונית מרומניה

מיפנה סוציולוגי בהרכב אוכלוסיית המעפילים של מחנות קפריסין ושינוי מכריע במעמדה של התנועה במחנות קפריסין, חל עם בואה של ההעפלה ההמונית מרומניה, תחילה בראשית אוקטובר 1947 – 4,052 המעפילים של "מדינה יהודית" ו"גאולה", ואחר כך ב-1 בינואר 1948 – 15,239 המעפילים של "קיבוץ גלויות" ("פאן-יורק") ו"עצמאות" ("פאן-קארסצ'נט"), הידועים בכינויים המשותף, ה"פאנים". אוכלוסיית המחנות הוכפלה: מ-15,000 בספטמבר 1947, לכ-30,000 בינואר 1948. לא פחות חריף מהגידול הכמותי, היה השינוי הסוציולוגי: אוניות מעפילים אלה, שהיו הגדולות ביותר בתולדות ההעפלה, הביאו מרומניה מעפילים

בסולם גילים רחב ביותר, משפחות שלמות על זקניהם, נשיהם וטפם, ומה שחשוב ביותר, קבוצות גדולות של ילדים ובני נוער מאורגנים בבתי ילדים, בהם ילדים שעברו את סיוטי טרנסניסטריה וכן גרעינים חלוציים רעננים, שהתארגנו בתנועות הנוער החלוציות שפרחו ועלו על גדותיהן עם סיום המלחמה. גם היסוד ההשכלתי והמקצועי של מעפילים אלה, היה מגוון ביותר: רבים מבני "עמך" של עירות בוקובינה ומולדובה, בוקרשט וטרנסילבניה, אך גם שכבה מכובדת של משכילים ובעלי מקצועות חופשיים וביניהם גם מנהיגים ועסקנים ציוניים בעלי זכויות ברומניה היתה אחיזה חזקה ביותר ומסורת לתנועת "הנוער הציוני" ואחרי המלחמה הוקמו בה גם מסגרות שונות שהסתנפו ל"העובד הציוני". ההעפלה של יהודי רומניה הקפיצה את "הנוער הציוני" למקום מכובד ביותר על המפה התנועתית של מחנות קפריסין, בייחוד שעם אוניות אלה הגיעו גם מראשי התנועה ומעפיליה, שהיו אהודים על כלל יהודי רומניה.

במכתב שהגניבו פעילי התנועה בעת ההתנגשות עם הבריטים בנמל חיפה, הם דיווחו שעם כ-4,000 מעפילי האוניות "גאולה" ו"מדינה יהודית", נמנים לא פחות מ-600, היינו 15% מכלל המעפילים באוניות אלה, עם "הנוער הציוני" ו"העובד הציוני". עם חברי התנועה נמנו גם פעיליה וראשיה: יוסף אדלר, יצחק יבלונובר-ילון, גרשון רזנר, משה שרף, ישעיהו זלצברג, מרדכי הורוביץ, ישראל זיידמן. שתי הפלוגות הקיבוציות שהגיעו באוניה זו (שמנו כל אחת כ-45 חברים): "ארגון הצופים" ו"שבעת הצנחנים", ריכזו את העילית של התנועה ואת השכבה המשכילה שלה. כן הגיעו באוניות אלה ילדי בית הילדים מוטרדה-דורנה, בריכוזו של המחנך הוותיק זאב יגרדורף. תופעה ראויה לרישום היא התארגנותם של "הבודדים" ב"העובד הציוני" ב-5 גרעינים להתיישבות חלוצית: "לניצחון", "בעלי-מלאכה", "שמואל פינלס", "ת. הרצל" ו"החושלים". התברר שארבעת הארגונים הראשונים היו קיקיוניים, אך ארגון "החושלים" אף התלכד במחנות קפריסין, הרחיב שורותיו ובעלותו הקים מושב חקלאי פורח בעמק איילון, הוא כפר שמואל.

המעפילים של שתי אוניות אלה הוכנסו למחנה אוהלים חדש ונפרד, מחנה 70, במרחק של ק"מ וחצי ממחנות החורף "הוותיקים". במחנה זה זכו חברי התנועה לעמדות בכורה. יצחק יבלונובר נבחר כמרכז ועדת העליה. הנהגה זמנית בהרכב: יצחק יבלונובר ("במאבק"), דוסיו רול ("ארגון הצופים") ומרדכי הורוביץ ("שבעת הצנחנים") ניהלה את ענייני "הנוער הציוני". יוסף אדלר וגוסטאב באדיאן היו פעילים במזכירות המחנה. הילדים ובני הנוער הועברו בסוף אוקטובר 1947, למחנה 65 של "כפר הנוער", שנמצא בתהליכי פירוק עקב ההכנות לעליה. ואמנם, הם שהו במחנות הגירוש רק 2-3 חודשים, כי במשך חודש דצמבר 1947 הם כולם עלו במיכסה מיוחדת שאושרה על-ידי השלטונות הבריטיים.

העפלת ה"פאנים", אחרי ההחלטה של עצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית בחלק של ארץ-ישראל, לא יכלה לצאת אל הפועל בחשאי ובמחתרת והיא התאפשרה הודות לקשרים מיוחדים שנקשרו עם השלטונות הרומניים ובאישורם של שלטונות הכיבוש הסובייטיים וגרמה למתיחות ביחסים עם ארצות-הברית, שביקשה להימנע מהערמת קשיים נוספים, מיותרים, על בת בריתה בריטניה וחששה גם מפני החדרת סוכנים קומוניסטיים למחנות קפריסין ולארץ-ישראל. אל מתיחות חיצונית זו נתלווה ויכוח פנימי בהנהלה הציונית, שהביא להתפטרותו של ד"ר משה סנה מחברותו בהנהלה. האוניות הפליגו "אנוסים על פי המצב" ופנו על-פי הסכם של פשרה, ישירות לקפריסין, מבלי לנסות לעגון בחיפה. "בחולדות" "ההגנה", מסכם י. סלוצקי, ההיסטוריון של "ההגנה", "תירשם פרשת ה"פאנים" כמקרה בולט של התנגשות חמורה בין עקרון המרות הלאומית, עליו חונכו פעילי ההעפלה וחינכו אחרים, לבין הרגשת החובה והמצפון הציוניים, התנגשות שנסתיימה במעין מוצא של פשרה תכליתי שהסתברה מתוך נסיבות הימים".⁵ מבצע ההורדה של 15,000 המעפילים של ה"פאנים" והכנסתם אל תוך המחנות, החל ב-1 בינואר 1949 ונמשך בגשם שוטף, 82 שעות תמימות. עשרות שליחים ומאות מעפילים עמלו ללא הפוגה וסייעו לאלפי המעפילים החדשים להתמקם במחנות באוהלים החדשים שהוקמו, חלקם במחנות הקיץ (מחנה 63) וחלקם ליד מחנות החורף (מחנה 69). בעיות סבוכות אין קץ נוצרו בהפרדה זו. כל תנועה קיבלה על עצמה לדאוג לסידור חבריה. החלו התרוצצויות והשתדלויות אצל הבריטים לאיחוד המשפחות ולמיזוג הפלוגות והגרעינים שהופרדו בין המחנות השונים. במחנות החורף לא היה קשר בין המחנות הוותיקים 64-68 לבין מחנות האוהלים החדשים 69-70, ורק בפברואר 1949 נפתח גשר העץ שנבנה לקשר ביניהם והוא רחש תנועה סואנת. הרכב האוכלוסיה של המחנות השתנה מן הקצה, אך לא חל כל שינוי מהותי במבנים הארגוניים והמנהליים של המחנות.

בין למעלה מ-15,000 המעפילים של ה"פאנים" היו כ-2,500, היינו, קרוב ל-17%, רשומים כחברי "הנוער הציוני" ו"העובד הציוני". בסך הכל היו רשומים בינואר 1949 כ-4,000 מעפילים, מבוגרים – "בודדים", גרעינים ופלוגות קיבוציות וקבוצות ילדים ונוער, כחברי התנועה, היינו, קרוב ל-14% מכלל האוכלוסיה הכללית של המחנות, שהתקרבה ל-30,000 איש.

בין אלפי המעפילים של ה"פאנים" בלטו קבוצות הנוער והילדים. בדו"ח של יהודה כביש, נציג המחלקה לעליית ילדים ונוער (עליית הנוער), מיום 27.1.48, נמסר על 3,353 ילדים ובני נוער (גילאי 11-17) יתומים או שהוריהם נשארו בחו"ל, מאורגנים בקבוצות ילדים ונוער של התנועות לקראת העלייה, מהם 457, היינו כ-14%, היו מאורגנים בקבוצות הנוער והילדים של "הנוער הציוני". קבוצות

נוער וילדים אלה של התנועה רוכזו בשני ריכוזים שהוקמו בחיפזון במחנה 69 שליד מחנות החורף ובמחנה 63 במחנות הקיץ. ריכוזים אלה שכנו באוהלים והיו חסרים כל ציוד ראשוני. בערב היום השתרר בהם חושך, מתוכו נשמע קולו של המדריך מספר את סיפורו... מדריכי בתי הילדים מוטררה-דורנה (בוקובינה) ומגינה (רומניה הישנה), שליוו את הילדים גם במחנות קפריסין, טיפלו בהם במסירות. בין קבוצות הילדים בלטו 95 הילדים, חניכי בית הילדים על-שם א. ברדיצ'ב מוטררה-דורנה, בריכוז מחנה 69, בהדרכתו הנאמנה של זאב יגדורף ושתי החברות: "לפיד" – 38 ילדים ו"הכובש" – 50 ילדים, מבית הילדים של גיגה, בריכוז מחנה 63.

הפעם מיהרו השלטונות הבריטיים והודיעו מיד אל אישור מיכסות מיוחדות להעלאת הילדים ובני הנוער. ב-13 "טרנספורטים" הועלו, בין 20.2.48 ל-12.4.48 4,931 הילדים ובני נוער, שמוינו על-ידי ועדה מיוחדת. עודף הרשיונות חולק לחברי גרעינים קיבוציים בעלי חזות צעירה. במסגרת זו הועלו 435 חברי "הנוער הציוני", מהם כ-350 חניכי "חברות נוער" וכ-115 חברים צעירים של הפלוגות החלוציות. מוסדות התנועה הועמדו בפני משבר. אפשרויות הקליטה החינוכית של הנוער היו מוגבלות במסגרות התנועה ולא ניתנה שהות לחפש אחר אפשרויות קליטה חדשות. פעמיים נאלצו קבוצות "הנוער הציוני" לוותר על התור לעליה, מתוך הכרח של שהות נוספת של שבוע או שבועיים, שתביא לגמר המשא ומתן על אפשרויות קליטה חינוכית שלהן. בסופו של דבר מצאו חברות הנוער בית מחנך בקבוצות אושא וכפר גליקסון ובכפרי הנוער של מגדיאל, נהלל, עיינות והדסים. הפלוגות הראשונות של "ארגון הצופים" ו"שבעת הצנחנים", שאושרו לעלייה במסגרת זו, יצאו להכשרה בשתי הדגניות בעמק הירדן, תופעה חריגה בתנועה.

עם ה"פאנים" הגיעו פלוגות ההמשך של "ארגון הצופים" (פלוגה שניה), "שבעת הצנחנים" (פלוגה שניה), "להגשמה" (פלוגה שלישית), "תחיה" (חברי ההכשרות בטרנסילבניה), מילואים ל"במאבק" ועוד כמה עשרות חברים בפלוגות בלתי מגובשות.

כיצד ומי יטפל בים אנושי זה של כ-4,000 חברים? כותב טורים אלה גוייס בחיפזון ונכנס למחנות קפריסין בסוף ינואר 1948, לטיפול מיוחד בקבוצות הנוער ולמעשה, לריכוז הפעולה בגרעינים הקיבוציים של "הנוער הציוני". אשר רוט-אזר, ששהה תקופה קצרה במחנות, חזר ארצה עם החרפת המצב הביטחוני במשקו, ניצנים במחנות עוד נמצאו מיכאל אורנשטיין וחיים הופנשטנדט-שמיר וזו היתה המשלחת שריכזה את הפעולה עד לסגירת המחנות, לפי חלוקת התפקידים הבאה: חיים הופנשטנדט – "העובד הציוני" במחנות החורף ונציג במזכירות המשלחת של

שליחי התנועות; מיכאל אורנשטיין – "העובד הציוני" במחנות הקיץ ודוד שערי – ריכוז הגרעינים החלוציים ופעילות הסברתית ב"העובד הציוני". שלושה חברי ההנהגה הראשית מרומניה קיבלו על עצמם את האחריות התנועתית, כל אחד על גוש מחנות: יצחק יבלונובר-ילון על מחנות 69-70, גרשון רוזנר על מחנות 64-68 ועקיבא לונדון על מחנות 60-63. במחנות הקיץ (60-63) נשא משה ויסזנד באחריות לפעולת "העובד הציוני", וזאת במקביל למילוי תפקידים מרובים במזכירות המשותפת של המחנות עד לעלייתו באוגוסט 1948. לזכותו יש לרשום מפעלים "קונסטרוקטיביים" רבים וביניהם הקמת בתי מלאכה. תפקיד מקביל במחנות החורף מילא יוסף ווסרציעה-גבעון. יצוין, שאף עסקן אחד לא ויתר ולא נדרש לוותר על תורו לעליה בגין צרכי התנועה.

בשבי

במקביל להכנות הקדחתניות לעליה של קבוצות הנוער, התנהלה עבודה תנועתית אפורה אך שקדנית, ארגונית, תרבותית-הסברתית וכלכלית. מרכז הפעילות עבר למחנות החודף בהם התמקמו, עקב התנאים החיצוניים המשופרים קמעא, המוסדות המרכזיים של המעפילים: כפר הנוער, בית התינוקות, ובהם התגוררו בתנאים של המעפילים, גם מרבית השליחים. הפעילות התפשטה על פני שטחים רבים: ב"הנוער הציוני" – דאגה לשיפור תנאי החיים של הגרעינים הקיבוציים, קשר ביניהם לבין הקיבוצים בארץ, השתתפות ערה במפעלי התרבות והביטחון הכלליים, סמינריון להשכלת מבוגרים על-שם רוטנברג, אימונים ב"שורות המגינים", הם "ההגנה" של המחנות; ב"העובד הציוני" – ארגון "סניפים" בכל המחנות, פעולות תרבות והסברה משותפות עם "הנוער הציוני": עונגי שבת, להקות תיאטרון, שקידה על הוצאת ביטאון התנועה "מנגד". בפסח תש"ח ערכו כל הפלוגות הקיבוציות "סדר" משותף במחנות החורף, בהשתתפות כ-300 חברים, בנוסח ארצישראלי. במרס 1948 קוימה במחנות הקיץ תערוכה משותפת של עבודות אומנות ואמנות, בארגונים של משה ויסזנד ודוסיו רול. תערוכה מקבילה התקיימה באוקטובר 1948 גם במחנות החורף, בכלים לא-כלים שהוגנבו למחנות על-ידי השליחים ובסבלנות אין קץ חדטו באבן לארנקה הרכה, פרמו חבלים של האוהלים ותפרו מבדים שלהם בגדים, ארגו עבודות-יד, התקינו מזוודות פח, עבדו בסנדלריות, פחחיות, נגריות ובמסגרות פשוטות. המאמץ היה רב, אך במבט דטרוספקטיבי, ניתן לאמור שמוסדות הסיוע כולל ה"ג'וינט", עשו אך מעט מאד להקמת מרכזי הכשרה ולימוד מקצועי, וחבל. כל היוזמה בתחום זה נפלה על שכם התנועות.

במפקד שנערך בחודש יוני 1948, נתפקדו 389 חברים בפלוגות הקיבוציות של "הנוער הציוני" במחנות הקיץ והחורף גם יחד. המצב הלך ונעשה יותר קשה עם הכרזת המדינה. על אף חופש העלייה, גם אליבא דשלטונות הבריטיים, שבין 15-31 במאי 1948, לא חוסלו בקפריסין והמעפילים לא הועלו ארצה. אחרי העלייה הגדולה של 11,843 מעפילים, רובם נשים, זקנים (ביניהם גם כ-3,000 צעירים מחופשים...) "בלתי-לוחמים", נשארו במחנות קפריסין למעלה מ-11,000 מעפילים, רובם גברים בגיל צעיר. העלייה נפסקה לחלוטין. כפתח אוורור הגבירו "שורות המגינים" בהדרכת שני שליחי "המוסד", את היציאה "החופשית" דרך שלוש המנהרות הפעילות (נחפרו בסך הכל שבע מנהרות) ודרך הגדרות. בצורה מאורגנת הועלו בדרך זו 452 מעפילים, אליהם יש להוסיף עוד מאות ספורות שחמקו מהמחנות בכל תקופת קיומם על-ידי זיוף תעודות יציאה, הסתננות על ספינות שעגנו בפמגוסטה וכו'. בין החופרים החרוצים והשקדנים ביותר של המנהרה במחנה 68, היו חברי פלוגת "הנוער הציוני" ההונגרי – "עבודה". לדאבון לבם, הם סיימו את חפירת המנהרה בדיוק ביום הכרזת השחרור של א. בוויין ב-18 בינואר 1949, ולא נותר להם אלא להשאיר לאנגלים המשתאים שלט בכניסה למנהרה: "נתיב החירות".

כל המסגרות הקיבוציות הלכו ונידלדלו ובתוכם גם פלוגות "הנוער הציוני". חרדה קיומית החלה לכרסם בלב, המעפילים החלו לחוש שהם נלכדו "בשבי" בטרם הגיעו לכל מערכה צבאית שהיא. במקביל, התרופפה המשמעת הציבורית במחנות וזאת גם עקב משקלם הגדל של ה"בודדים" שהיוו בשלב אחרון זה את המניין המכריע של המעפילים. באווירה זו אירעה ההתפרצות היחידה במחנות, בימים 5-8 בספטמבר, נגד "המוסד" של "הג'וינט", השליחים והמוסדות המנהלים את המחנות. רבו הולכי בטל ומעבירי רכילות. דפי הלוח נתלשו בזה אחר זה מתוך שעמום ודיכאון. הכרזת השחרור מה-18.1.49 באה בעיתה.

מחנות הגירוש של המעפילים בקפריסין לא הפכו למרכזי הכשרה, אך עקב המבנה התנועתי והפעילות של התנועות החלוציות, נמנע בהם הגרוע ביותר. אלפי המעפילים שהיו רשומים בגרעינים הקיבוציים במחנות קפריסין, לא זרמו בזרם אדיר לנחלי ההתיישבות הקיבוצית. עם זאת, היצירה ההתיישבותית של גרעיני "הנוער הציוני", שעברו הכשרה בקפריסין, אינה מבוטלת ולא פחותה משל תנועות אחרות. שלושה ישובים חקלאיים, יסודותיהם הונחו על ידי גרעינים שעברו דרך מחנות קפריסין: חברי "להגשמה" נאחזו במבואות ירושלים והקימו את המושב השיתופי "שורש"; "ארגון הצופים" יסד את המושב השיתופי "תלמי יפה" בדרום הארץ; "החושלים" עלה על הקרקע בעמק איילון והקים את המושב "כפר שמואל". כל הישובים האלה יסודם מיוצאי התנועה בדומניה. שתי פלוגות עבודה במושבה

הוקמו על-ידי מעפילי קפריסין: "להט" ליד אבן-יהודה, על-ידי יוצאי פולין, התפזרה ולא הגיעה להתיישבות ו"מבקיעים" ליד בנימינה, על-ידי יוצאי הונגריה, נאחזה במושב שיתופי בדרום הארץ. תנועת "הנוער הציוני" ו"העובד הציוני" תרמה תרומה חשובה לעיצוב דמותם המופלאה של מחנות קפריסין.

מקורות

- ר' החומר הארכיוני הבא: "ארכיון הנוער הציוני", רחוב המלך ג'ורג' 48, תל-אביב; ארכיון העבודה, תיקים הארכיון הציוני המרכזי, 23.VI/326-342; תיקים J/21/1-356. 8 גליונות "מנגד". בטאון "העובד הציוני" ו"הנוער הציוני" בגידוש קפריסין: "כמדבר" (ברומנית) – 3 גליונות; "בשבי", ארגון הצופים, אוקטובר 1948; יצחק הרציג, מאחורי גדר התייל הבריטי (מכתב מקפריסין), העובד הציוני, ינואר 1947; אמת מקפריסין, העובד הציוני, אוגוסט 1947; אבנר זכאי, שנה לגולת קפריסין, העובד הציוני, 31.8.47. וראה גם: ש. דוד פרקי קפריסין, תמורות, מאי ספטמבר ואוקטובר 1964. המחבר, פעל כשליח עלית הנוער ו"הועד הציוני" במחנות קפריסין. המאמר הוא פרק מתוך מחקר מקיף בנושא שנערך בסיועו של המכון לחקר הציונות ע"ש חיים ויצמן של אוניברסיטת תל-אביב.
- ארכיון ציוני מרכזי 21/320-321.
- Dr Paul S. Friedman, Psychiatric Team, Cyprus, June 27 – September 18, 1947.
- הארכיון הציוני המרכזי CM 370.
- ספר תולדות ההגנה, י. סלוצקי, כרך שלישי, ממאבק למלחמה, חלק שני, ע' 1190, עם עובד.

כל הימים ההם
מבחר מחקרים

קובץ "משואה" ל'

עורך: יואל רפל

משואה – מכון ללימודי השואה

משרד הבטחון – ההוצאה לאור